

КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Л. Бойко

*студентка 4 курсу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. В останні роки проблема запровадження елементів ювенальної юстиції в судочинство України стала дуже актуальною, принаймні необхідно широке інформаційне забезпечення та підготовка кадрів для ювенальної юстиції з числа суддів та фахівців пенітенціарної системи. Наявність різних позицій і підходів з приводу правосуддя для неповнолітніх призводить до того, що зараз основне питання у цій сфері полягає вже не в тому, чи бути в Україні «дитячій» юстиції, а в тому, якою їй бути.

Аналіз досліджень та публікацій. Слід зазначити, що дана тема хоч є актуальною, але юристами-науковцями досліджується мало. Проблематикою ювенальної юстиції найбільш активно займаються правозахисники та журналісти Н. Крестовська, А. Котляр та інші.

Метою даної статті є дослідження концепції кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні.

Основні результати дослідження. Ювенальна юстиція має бути своєрідним полем співпраці держави та інститутів громадянського суспільства з метою забезпечення кращого та безпечного майбутнього українських дітей. Сенс такої юстиції – у підпорядкуванні судочинства вирішенню завдань соціалізації молодих людей та виховання їх як майбутніх законослухняних членів суспільства.

Головним обов'язком держави є забезпечення прав і свобод людини, у тому числі неповнолітніх, серед яких найважливіші – право на безпечне дитинство при достатньому життєвому рівні, право на опіку та піклування, виховання з боку батьків або осіб, що їх замінюють, на охорону здоров'я та лікування, відпочинок, доступ до безоплатної повної загальної та професійної освіти, право на житло, на справедливий судовий розгляд із забезпеченням права на захист на всіх етапах судового процесу.

Діти – це окрема, самостійна частина суспільства, якій притаманні особливі правила поведінки, своєрідні життєві стереотипи, що забезпечують її розвиток і становлення та перетворення в дорослу (основну) частину суспільства.

Внаслідок свого становища і періодичності діти потребують особливого підходу та соціального захисту з позицій таких суспільних наук, як: психологія, педагогіка, соціологія, право.

Високий рівень злочинності серед неповнолітніх, кризові явища у соціальній та економічній сферах викликають необхідність посилити соціальний

захист дітей, визначити пріоритетні напрями у цій важливій роботі, одним з яких є увага до дітей при виникненні у них конфлікту із законом.

При аналізі причин підвищення рівня дитячої злочинності й пошуку шляхів виходу України з такої ситуації чи не найважливішим є з'ясування питання про характер і роль держави в регулюванні процесів здійснення правосуддя щодо дітей. Чинниками, що вплинули на вибір саме цього напрямку у сфері захисту прав дітей, – при виникненні конфлікту із законом – стали: розбалансування економічних відносин, зростання безробіття, зниження сукупного доходу сім'ї тощо. Ці обставини призвели до погіршення демографічних показників, підвищення дитячої безпритульності, зростання рівня дитячої злочинності.

У нових умовах держава має запровадити більш прогресивну систему соціальної реабілітації дітей, котрі вступили у конфлікт із законом, яка б відповідала сучасним вимогам.

Інститут ювенальної юстиції порушує одну з найважливіших проблем суспільства – проблему захисту прав та інтересів дітей шляхом створення особливого (спеціального) порядку судочинства стосовно неповнолітніх.

У проєкті Концепції розвитку ювенальної юстиції, яка була розроблена у 2005 р. робочою групою у складі представників Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та низки громадських організацій, були виділені такі принципи ювенальної юстиції:

1) орієнтованість переважно на відновну, примирну, охоронну, а також реабілітаційну функції (а не карне переслідування та покарання);

2) соціальна насиченість;

3) індивідуалізація судового процесу.

Міжнародна та вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

У цьому полягає принципова відмінність ювенального правосуддя від сучасного «дорослого» правосуддя. Реалізація Концепції в Україні повинна була відбуватися протягом 2011–2016 рр. відповідно до Указу Президента № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

Тобто, ювенальна юстиція ставить завдання переходу від карального до виховного, відновного правосуддя щодо дитини. Це означає, що за крадіжку цінної речі 14-річний підліток не буде ув'язненим на 4-6 років і навіть не отримає умовного терміну, а по відношенню до нього буде застосована система виховних, відновних методик.

У світовій практиці встановлено, що суддя, який засудив дорослого злочинця, не може судити неповнолітнього. Проте в Україні, відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміні-

стративні правопорушення один і той же самий суддя розглядає справи і дітей, і дорослих.

Ювенальна юстиція існує вже понад 100 років. Піонером у цій справі стали США, де у 1899 р. було створено перший «дитячий суд» у м. Чикаго. Нині є декілька ефективних моделей ювенальної юстиції – англо-американська, континентальна, скандинавська. За загальним правилом вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції. Так, у США такою основою є федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974 р.), у Великій Британії – ряд законів про дітей і молодь (впроваджуються з 1908 р.), у Польщі – Закон про процедуру розгляду справ неповнолітніх (1982 р.), у Канаді – Закон про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх (1 квітня 2003 р.).

У Російській Федерації розробляється система ювенальної юстиції; зокрема, вже підготовлено її концепцію та проект федерального Закону «Основи законодавства про ювенальну юстицію Російської Федерації». У деяких регіонах Росії, зокрема у містах Санкт-Петербурзі та Ростові-на-Дону, за допомогою «Програми розвитку ООН» та деяких зарубіжних благодійних програм розгорнуто пілотні проекти з поступового запровадження ювенальної юстиції.

Доволі прозора і вмотивована нідерландська система ювенальної юстиції, хоча в ній немає відповідних законодавчих актів. Ключовими елементами цієї системи є: ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, Рада із захисту дітей при Міністерстві юстиції Нідерландів (займається підготовкою соціально-психологічної характеристики правопорушника, наданням відповідної інформації ювенальному судді, а також наглядом за дотриманням прав дитини під час кримінального процесу), центри пробації (переважно громадські організації, наприклад «Холт»). Функції відновного правосуддя покладені на спеціально підготовлених офіцерів поліції у справах неповнолітніх та громадські організації.

Питання запровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя для України є дуже актуальним, оскільки стан підліткової злочинності в державі викликає глибоку занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів її попередження.

Можливість створення в Україні ювенальної юстиції викликала багато суперечок. До словосполучення «ювенальна юстиція» після входження його у вжиток після 2009 р. люди ставились із застереженням. Відтак, у новому Кримінальному процесуальному кодексі, в якому затверджені головні механізми ювенальної юстиції, замість цього словосполучення вживається «кримінальна юстиція щодо неповнолітніх».

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Реалізація цих напрямів має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити додержання прав і свобод дітей, які потрапили у конфлікт із законом, шля-

хом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності.

Метою цієї Концепції є побудова в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та подальшою соціальною підтримкою.

Відповідно до цієї Концепції, а саме для досягнення її мети, необхідно:

- вдосконалити систему профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик;
- забезпечити ефективне правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку;
- сприяти розвитку відновного правосуддя;
- створити ефективну систему реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

Розвиток кримінальної юстиції щодо неповнолітніх має передбачати здійснення таких заходів:

1) удосконалення превентивної та профілактичної роботи шляхом:

- підвищення ролі сім'ї та громадськості у процесі виховання дітей шляхом надання правової, консультативної й іншої інформаційної допомоги дітям, їх батькам та особам, які виконують обов'язки щодо виховання дітей;
- організації проведення низки комплексних освітніх заходів, спрямованих на підвищення професійних знань спеціалістів, які працюють з дітьми, стимулювання державою розвитку волонтерських програм;
- запровадження інноваційних, сформованих на основі відновного та проактивного підходів методів та форм роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень;
- забезпечення відкритості та доступності широкій громадськості інформації про принципи, норми та правила, на яких ґрунтується законодавство про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх;
- удосконалення моніторингу стану дитячої злочинності та додержання прав дітей, які потрапили у конфлікт із законом;
- створення належних умов для життя, забезпечення необхідної медичної допомоги у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах;
- визначення механізмів взаємодії у сфері кримінальної юстиції державних органів;
- гарантування соціального патронажу неповнолітніх, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах та закладах соціальної реабілітації або звільнені з них;

2) забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку шляхом:

- забезпечення доступу неповнолітніх до безоплатної правової допомоги;
- підготовки працівників органів внутрішніх справ, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів опіки і піклування з питань здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх;

- запровадження спеціалізації суддів з розгляду судових справ щодо неповнолітніх;

- надання судам рекомендацій щодо призначення оптимальних заходів впливу (виховного та профілактичного характеру) до неповнолітніх, які вчинили правопорушення;

- створення центрів екстреної допомоги, які працюватимуть у цілодобовому режимі, із залученням адвокатів та соціальних працівників;

3) сприяння розвитку програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення шляхом:

- упровадження процедури медіації як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника;

- сприяння формуванню у неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за заподіяну шкоду, а також до позитивних змін у його поведінці;

- залучення громадськості до розв'язання конфлікту в разі активної участі сторін у процесі відновлення порушених стосунків, примиренні та розробленні угод про відшкодування завданої правопорушником шкоди;

4) створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом:

- розроблення корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм;

- розроблення і впровадження в систему реабілітації заходів виховного, профілактичного, культурного та духовного характеру;

- сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої має бути збір, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги у працевлаштуванні, отриманні освіти;

- надання соціально-психологічної підтримки неповнолітнім правопорушникам та їх сім'ям;

- залучення неповнолітніх правопорушників до суспільно корисної праці.

Реалізація цієї Концепції відповідно до Указу Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» має проходити поетапно протягом 2011-2016 рр.

Під час реалізації Концепції мають здійснюватися заходи нормативно-правового, організаційного, методичного, інформаційного та кадрового забезпечення.

Заходи нормативно-правового забезпечення мають включати:

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, зокрема, при притягненні їх до відповідальності;
- прийняття законів про безоплатну правову допомогу (що, до речі, вже було зроблено шляхом прийняття Закону України № 3460-17 від 2011 р. «Про безоплатну правову допомогу»), медіацію (примирення), службу пробації;
- розроблення державної програми соціального захисту та реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення;
- підготовку пропозицій щодо створення єдиної системи взаємодії та адміністрування діяльності органів, що працюють з дітьми.

Заходи організаційного, методичного та інформаційного забезпечення мають включати:

- надання правової, консультативної та інформаційної допомоги дітям, їх батькам та особам, які виконують обов'язки щодо виховання дітей, з метою підвищення ролі сім'ї у процесі виховання;
- реалізацію пілотних проектів щодо створення центрів відновного правосуддя, центрів пробації та центрів соціальної реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення;
- підтримку волонтерських програм щодо роботи з неповнолітніми, залучення студентів вищих навчальних закладів відповідного освітнього спрямування до соціально-психологічного патронажу дітей, які тримаються у спеціальних виховних установах, а також тих, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ;
- створення та оновлення матеріальної бази для національно-культурного і духовного розвитку неповнолітніх, які тримаються у спеціальних виховних установах, проведення з ними психолого-педагогічної та фізкультурно-спортивної роботи;
- створення при територіальних центрах соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді денних консультативно-дозвільних центрів;
- розроблення індивідуальних навчальних програм та інноваційних виховних методик для учнів, які навчаються у навчальних закладах соціальної реабілітації, з урахуванням особливостей їх соціально-психологічного розвитку та організації навчально-виховного процесу в цих закладах;
- запровадження додаткових форм впливу на неповнолітніх правопорушників шляхом залучення їх до суспільно корисної праці;
- інформування населення про основні засади кримінальної юстиції щодо неповнолітніх (характер заходів, спрямованих на профілактику дитячої злочинності, програми відновного правосуддя (процедури медіації)).

Заходи кадрового забезпечення мають включати розроблення програм та організацію проведення низки комплексних освітніх заходів, спрямованих на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів, які працюють з дітьми, що потребують соціальної реабілітації.

У результаті втілення Концепції у життя, українське суспільство отримує ефективний механізм системи кримінальної юстиції для неповнолітніх. Виходячи із вищевикладеного дана система є ефективною:

Автономною в системі загального правосуддя. Кримінальна юстиція щодо неповнолітніх має бути організаційно відокремлена від системи кримінального правосуддя для дорослих та здійснюватися у відмінних від нього формах. Така система має визнавати, що діти не є дорослими, вони значною мірою залежать від дорослих і суспільства, мають нижчий рівень емоційної, розумової та інтелектуальної зрілості, й тому вимагають особливого ставлення, відповідного до їхнього віку та рівня розвитку.

Заснованою на правах дитини. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх має визнавати основоположні права та свободи дитини, в тому числі право на: гуманне ставлення та свободу від насильства при дачі показань, правову та іншу відповідну допомогу, інформування про зміст обвинувачення проти неї, презумпцію невинуватості, невідкладне прийняття рішення з приводу своєї справи компетентним, незалежним та неупередженим органом, конфіденційність розгляду справи.

Зосередженою на профілактиці правопорушень. Метою системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх є профілактика вчинення злочинів серед дітей, всі дії стосовно дітей повинні здійснюватися саме з цією метою. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх реагує на злочини та проступки неповнолітніх на всіх стадіях провадження у справі шляхом раннього, своєчасного та пропорційного вчиненому правопорушенню та відповідного до обставин, в яких перебуває неповнолітній, втручання.

Акцентованою на альтернативах покаранню та відновних заходах, до яких залучаються діти, суспільство та сім'я. На відміну від покарання система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх заохочує застосування альтернативних і відновних заходів реагування на правопорушення неповнолітніх, які мають на меті заохочення до визнання неповнолітнім правопорушником відповідальності за вчинені дії та виправлення заподіяної шкоди, віддає перевагу формам юридичної відповідальності, які сприяють примиренню та відновленню порушених стосунків. В'язничі санкції щодо неповнолітніх є засобом, який використовується тільки у разі неможливості досягнення мети юридичної відповідними іншими засобами.

Зорієнтованою на захист суспільства. Система кримінального правосуддя щодо неповнолітніх сприяє довготривалому захисту суспільства шляхом профілактики правопорушності серед неповнолітніх. Головним завданням у ситуації, коли дитина перебуває в конфлікті з законом, є попередження вчинення нею повторних злочинів.

Зосередженою на залученні громади та сім'ї. Батьки повинні бути проінформовані стосовно процесуальних дій стосовно їхніх дітей та мають залучатися для надання всебічної підтримки дитині, яка потрапила в ситуацію конфлікту з законом. Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх базується на взаємодії сім'ї, освітніх закладів, державних і муніципальних органів та установ, громадських організацій. Пріоритетним завданням системи є збереження або відновлення зв'язку дитини з сім'єю та громадою.

Висновок. Отже, кримінальна юстиція щодо неповнолітніх – це система правосуддя, що передбачає спеціальне законодавство, процедури і заходи

реагування на злочини, які вчиняють неповнолітні, а також спеціальні форми роботи з молодими правопорушниками, що відповідають їхньому віку та рівню розвитку або зрілості.

Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх базується на передумові, що громадська безпека та захист забезпечуються найкращим чином тоді, коли система правосуддя має переважно не каральний характер та навпаки вчить неповнолітніх наслідкам вчинення правопорушення, і зосереджена на їх реабілітації та попередженні майбутньої кримінальної поведінки. Саме тому, основними завданнями системи правосуддя щодо молоді є реабілітація правопорушників та профілактика підліткової злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24.05.2011 р.

2. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні, (<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/69F43B16511091D2C325701A001DCD49>)

3. *Крестовська Н.* Міфи про ювенальну юстицію. – К. : Віче, № 15, 2010 р.

4. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Ратифікована із заявою Законом України № 69-V (69–16) від 3 серпня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 41. – Ст. 354.

5. Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підлягають застосуванню санкцій чи заходів // Відновне правосуддя в Україні. – 2009. – № 3–4. – С. 48–62.

6. *Кислов А.Г.* Оправдание детства: от нравов к праву. – Екатеринбург: Изд-во Российского гос. профессионально-пед. университета, 2002. – 262 с.

7. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила): Утверждены резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН 10/33 от 10 декабря 1985 г. // Советская юстиция. – 1991. – № 12–14.

8. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы): Приняты резолюцией 45/112 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года. – http://www.un.org/russian/documen/convents/juveniles_deinquency_prevention.html

9. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність (Узагальнення Верховного Суду України) – <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/E4CA91BA11B60773C2257607003A0640?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=E4CA91BA11B60773C2257607003A0640&Count=500&>

Карпенко М.І., Бойко Л.І. Концепція кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні

У статті проаналізовано поняття та зміст кримінальної юстиції неповнолітніх в Україні.

Ключові слова: ювенальна юстиція, медіація, відновне правосуддя, служба пробації.

Карпенко Н.И., Бойко Л.И. Концепция криминальной юстиции несовершеннолетних в Украине

В статье проанализировано понятие и содержание криминальной юстиции несовершеннолетних в Украине.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, медиация, восстановительное правосудие, служба пробации.

Karpenko M., Wojko L.I. The concept of criminal justice for juveniles in Ukraine

The article analyzes the concept and content of juveniles in the criminal justice Urayini.

Keywords: juvenile justice, mediation, restorative justice, probation service.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2013.